

HÖGSTA DOMSTOLENS BESLUT

meddelat i Stockholm den 8 juni 2017

Mål nr

Ö 4979-16

KLAGANDE

AT

Ombud: JS

MOTPART

ZD

Ombud: EA

SAKEN

Avvisning m.m.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Göta hovrätts beslut 2016-10-14 i mål Ö 1568-16

HÖGSTA DOMSTOLENS AVGÖRANDE

Högsta domstolen undanröjer hovrättens och tingsrättens beslut, såvitt avser avvisningen av AT som part i målet och hans yrkanden om vårdnad och umgänge, samt visar målet i dessa delar åter till tingsrätten för fortsatt behandling.

Med ändring av hovrättens beslut beviljar Högsta domstolen AT rättshjälp i angelägenhet rörande vårdnad och umgänge beträffande barnen MT och FT. Till biträde förordnas advokaten JS. Den procentsats efter vilken AT ska betala rättshjälpsavgift bestäms till två procent.

Högsta domstolen fastställer ersättning enligt rättshjälpslagen åt JS till 7 549 kr. Av beloppet avser 6 039 kr arbete och 1 510 kr mervärdesskatt.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

AT har yrkat att Högsta domstolen ska återförvisa målet till tingsrätten och bevilja honom rättshjälp.

SKÄL

Frågorna i målet

1. Målet gäller hur långt en domstols skyldighet att utreda frågor om talerätt sträcker sig i familjerättsliga tvistemål där förlikning om saken inte är tillåten. Det aktualiserar också frågan vilken betydelse som ska tillmätas uppgifter i folkbokföringsregistret i mål av det slaget.

Bakgrund

2. ZD beviljades år 2012 uppehållstillstånd i Sverige. Samma år folkbokfördes hon här, tillsammans med sina två barn MT och FT, födda år 2008 respektive 2009. Hon uppgav i folkbokföringsärendet att hon var född i Afghanistan, att hon hade varit gift med barnens far, att denne hette AToch att han hade avlidit år 2010. Enligt uppgifter i folkbokföringsregistret gifte hon sig den 12 mars 2013 med AS.
3. År 2015 ansökte ZD om att tingsrätten skulle döma till äktenskapskillnad mellan henne och AS. Tillsammans med ansökan ingavs utdrag ur folkbokföringsregistret avseende ZD och hennes barn. Av utdraget framgick att ZD och AS inte hade några gemensamma barn under 18 år. Det gick inte att av utdraget utläsa vem som var barnens far.
4. I äktenskapskillnadsmålet anmälde sig advokaten JS som ombud för AS. JS uppgav att AS rätta identitet var AT och att denne var far till ZDs barn. JSs huvudman (i fortsättningen benämnd AT) framställde yrkanden om vårdnad och umgänge rörande barnen och begärde att tingsrätten skulle kalla till muntlig förberedelse i målet. AT ansökte också om rättshjälp.
5. Tingsrätten förelade AT att komplettera med utredning som visade dels att det fanns identitet mellan honom och AS, dels att han var far till barnen. AT gav in vissa iranska identitetshandlingar och ett beslut från Migrationsverket. Av beslutet, som var föranlett av en ansökan om uppehållstillstånd från AS men ställt till AT, framgår att verket under handläggningen av ärendet hade funnit det sannolikt att AS och AT var en och samma person. Av beslutet framgår också att de skäl som sökanden hade angett för att få uppehållstillstånd främst var hans anknytning till ZD och barnen. Beslutet innebar att ansökan om uppehållstillstånd avslogs.

6. ZD bekräftade i äktenskapsskillnadsmålet att ASs riktiga namn var AT och att denne var far till barnen. Hon medgav också visst umgänge.
7. Tingsrätten avvisade AT som part i målet liksom hans yrkanden om vårdnad och umgänge. Tingsrätten lämnade också ansökan om rättshjälp utan bifall. Skälen för avvisningsbeslutet var att det inte var visat att det förelåg identitet mellan AS och AT eller att AT var far till barnen. Därefter meddelade tingsrätten dom på äktenskapsskillnad mellan ZD och AS. Domen har vunnit laga kraft.
8. AT yrkade i hovrätten att tingsrättens avvisningsbeslut skulle undanröjas och målet återförvisas till tingsrätten samt att hovrätten skulle bifalla hans ansökan om rättshjälp. Hovrätten har fastställt tingsrättens beslut.
9. Högsta domstolen har inhämtat ytterligare uppgifter om ZDs och de båda barnens folkbokföring. Enligt dessa uppgifter innehåller folkbokföringsregistret, såvitt gäller båda barnen, anteckningen ”Fader Personnummer XXXXXX-XXXX Namn AT”.

Allmänt om talerätt

10. Med *talerätt* (eller processuell saklegitimation) brukar avses behörigheten att vara part i en rättegång rörande den ifrågavarande saken. I den mån talerätt krävs utgör den en tvingande processförutsättning. Om en part saknar nödvändig talerätt, är detta därför hinder mot att ta upp målet till prövning (rättegångshinder) och ska föranleda att talan avvisas. (Se t.ex. Per Olof Ekelöf m.fl., Rättegång Andra häftet, 9 uppl. 2015, s. 17 f. och 56, Peter Fitger m.fl., Rättegångsbalken, oktober 2016, Zeteo, kommentaren till 13 kap. under ”Inledning” och rubriken ”Talerätt” och Per Henrik Lindblom, Processhinder, 1974, s. 171.)

11. Enligt 34 kap. 1 § rättegångsbalken ska rätten, om inte annat är stadgat, självmant beakta om det föreligger rättegångshinder. Det innebär att en fråga om rättegångshinder som huvudregel är indispositiv och att rätten har en skyldighet att självmant verka för att utredningen kompletteras när så krävs. Hur långt utredningsskyldigheten sträcker sig beror på vilken typ av mål det är fråga om, vilket slag av rättegångshinder som aktualiseras och syftet med inskränkningen i parternas dispositionsfrihet. (Jfr t.ex. NJA II 1943 s. 450, SOU 1982:26 s. 129 f., Peter Fitger m.fl., Rättegångsbalken, oktober 2016, Zeteo, kommentaren till 34 kap. 1 §, och Robert Nordh, Rättegångshinder, 2008, s. 154.)

12. Det finns inte något hinder mot att domstolen ger parterna ett första-handsansvar för utredningen genom att förelägga en part att komma in med utredning i frågan om talerätt. Om den förelagda parten inte tar fram tillräcklig utredning, åligger det dock domstolen att självmant komplettera den. Domstolen har alltså det slutliga ansvaret för att en fråga om talerätt blir tillbörligt utredd. (Jfr SOU 1982:26 s. 129 f. samt prop. 1986/87:89 s. 108 och 196.)

Talerätt i mål om vårdnad och umgänge

13. Bestämmelser om vem eller vilka som har talerätt finns i bl.a. den familjerättsliga lagstiftningen. Så framgår det t.ex. av 5 kap. äktenskapsbalken att talan om äktenskapsskillnad får föras endast av makarna själva. Vad gäller frågor om vårdnad om och umgänge med barn följer av 6 kap. föräldrabalken att endast barnets föräldrar – och, i vissa fall, socialnämnden eller en särskilt förordnad vårdnadshavare – får föra talan i dessa frågor (se närmare 6 kap. 4, 5, 7–8 a, 10 b och 15 a §§ föräldrabalken).

14. Lagen reglerar inte särskilt den situationen då det är oklart vem som är barnets far. För att en man ska ha talerätt i ett vårdnads- eller umgänges mål får

emellertid förutsättas att han är att anse som barnets far enligt bestämmelserna i 1 kap. föräldrabalken eller lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor.

15. I mål om vårdnad och umgänge åligger det, enligt 6 kap. 19 § första stycket föräldrabalken, rätten att sörja för tillbörlig utredning. Bestämmelsen är tillämplig även i frågor om talerätt. Särskilt med hänsyn till barnets intresse av att målet får en riktig utgång får rättens utredningsskyldighet anses vara långtgående.

Hur talan om vårdnad och umgänge tas upp

16. I de fall då en fråga om vårdnad eller umgänge ska prövas av domstol, ska den – med vissa här inte aktuella undantag – handläggas i den för tvistemål stadgade ordningen. Ett yrkande om vårdnad eller umgänge ska därför, som huvudregel, tas upp efter ansökan om stämning. När föräldrarna är ense, kan frågan också inledas genom en gemensam ansökan. (Se 6 kap. 17 § andra stycket föräldrabalken.) Härutöver kan en fråga om vårdnad eller umgänge tas upp i ett mål om äktenskapsskillnad (se 14 kap. 5 § äktenskapsbalken). Det ligger i sakens natur att, i sistnämnda fall, frågan kan väckas endast av den som är part i äktenskapsskillnadsmålet, dvs. någon av makarna (jfr Lars Tottie och Örjan Teleman, Äktenskapsbalken. En kommentar, 2 uppl. 2010, s. 446).

Betydelsen av folkbokföringsuppgifter

17. Enligt 1 § folkbokföringslagen (1991:481) innebär folkbokföring *dels* fastställande av en persons bosättning, *dels* registrering av uppgifter om identitet, familj och vissa andra förhållanden. I folkbokföringsregistret registreras därför bl.a. uppgifter om civilstånd och vissa släktskap. Som en följd av detta är det naturligt att folkbokföringsuppgifter regelmässigt utgör en viktig del av underlaget vid en domstols prövning av frågor om talerätt i familjerättsliga mål.

18. Det väcker frågan om vilken vikt folkbokföringsuppgifter har vid en sådan prövning. Att uppgifter om t.ex. civilstånd och släktskap får visst genomslag vid olika myndighetsprövningar är självklart. Så kan t.ex. den hindersprövning som Skatteverket ska göra enligt 3 kap. äktenskapsbalken vanligen baseras på vad som finns angivet i folkbokföringen. I allmänhet bör också en domstol i ett äktenskapskillnadsmål kunna godta en folkbokföringsuppgift om att två namngivna personer är gifta med varandra.

19. Registreringen av uppgifter om identitet, civilstånd och släktskap har emellertid ingen konstituerande innebörd. Det är alltså inte vad som finns angivet i folkbokföringen som avgör vare sig vilket civilstånd en person har eller vilka hans eller hennes föräldrar ska anses vara. Uppgifterna kan däremot ha en viss presumtionsverkan. Hur stark denna är beror av omständigheterna i det enskilda fallet. Ger omständigheterna anledning till tvivel angående uppgifternas riktighet, måste domstolen själv ta ställning till om uppgifterna är riktiga. (Jfr NJA 2008 s. 796 angående verkan av registrering i aktiebolagsregistret.)

Särskilt om bestämmande av faderskap

20. Det sagda innebär att en anteckning i folkbokföringen om vem som är far till ett barn inte är liktydigt med ett bestämmande av faderskapet. Avgörande för vem som ska anses som far är i stället vem som pekas ut som sådan enligt tillämpliga bestämmelser (1 kap. föräldrabalken respektive lagen, 1985:367, om internationella faderskapsfrågor). En domstol eller annan myndighet har emellertid anledning att utgå från att en registrering av ett faderskap i folkbokföringen grundas på en bedömning av att de i lag angivna förutsättningarna för faderskap är för handen (jfr HFD 2012 ref. 31, där Högsta förvaltningsdomstolen fann att ett påstått faderskap inte uppfyllde de i föräldrabalken och 1985 års lag angivna förutsättningarna och därför inte kunde registreras i folkbokföringen).

21. Av 1 kap. 1 § föräldrabalken följer att det normalt inte behövs någon särskild fastställelse av faderskap när modern vid barnets födelse är gift med en man; i denna situation presumeras mannen vara barnets far. I andra fall fastställs faderskapet genom bekräftelse eller dom (se närmare 1 kap. 3–5 §§). Socialnämnden är då, enligt 2 kap. föräldrabalken, skyldig att medverka vid fastställande av faderskap.

22. I internationella förhållanden gäller, enligt 2 § i 1985 års lag, att en man som är eller har varit gift med barnets mor ska anses som barnets far, när detta följer av lagen i den stat där barnet vid födelsen fick hemvist eller, om inte någon ska anses som barnets far enligt den lagen, när det följer av lagen i en stat där barnet vid födelsen blev medborgare. Om det står klart att det med stöd av denna bestämmelse går att peka ut en viss man som far till barnet, behövs inget särskilt fastläggande av faderskapet enligt bestämmelserna i 1 kap. föräldrabalken. Frågan kommer i stället upp i samband med folkbokföring av den som har invandrat till Sverige. Det ankommer då på Skatteverket att ta ställning till frågan om faderskap och att, om faderskapspresumtionen i 2 § i 1985 års lag kan tillämpas, registrera faderskapet i folkbokföringen. (Se prop. 1984/85:124 s. 21 och 42.) Om Skatteverket bedömer att någon far inte kan registreras, ska verket underrätta socialnämnden i den kommun där barnet har folkbokförts (se 7 § förordningen, 2001:589, om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet). Nämnden kan då ha anledning att överväga om det bör inledas en faderskapsutredning enligt 2 kap. föräldrabalken.

23. Om Skatteverket vid folkbokföring av ett till Sverige inflyttat barn antecknar att en viss person är barnets far och denna anteckning grundas på Skatteverkets bedömning att det föreligger en sådan faderskapspresumtion som avses i 2 § i 1985 års lag, bör anteckningen alltså normalt äga vitsord.

24. Vad som nu har sagts innebär att en domstol i allmänhet kan utgå från att vad som är registrerat i folkbokföringsdatabasen om faderskap är riktigt. Om det påstås att folkbokföringen inte är riktig eller det annars kommer fram omständigheter som gör att folkbokföringens riktighet kan sättas i fråga, måste emellertid en närmare prövning göras. Det åligger då rätten att överväga om den tillgängliga utredningen behöver och kan kompletteras och, om så är fallet, vidta nödvändiga åtgärder (jfr p. 12).

Bedömningen i detta fall

25. En förutsättning för att AT ska ha talerätt i fråga om vårdnad om och umgänge med MT och FT är att han är deras far (jfr p. 13). För att hans talan ska kunna tas upp i äktenskapsskillnadsålet fordras dessutom att han är part i det målet, dvs. att han är identisk med AS (jfr p. 16).

26. Vad gäller den första frågan – huruvida AT är far till barnen – gav varken det material som tingsrätten hade tillgång till eller de uppgifter som AT inledningsvis lämnade något egentligt stöd för hans påståenden. Tingsrätten hade därför fog för att, på sätt som skedde, förelägga honom att komma in med ytterligare utredning i frågan. Den utredning som han kom in med undanröjde inte oklarheterna i målet. Omständigheterna, däribland ZDs inställning i frågan, gav dock anledning att räkna med att hans uppgifter kunde vara riktiga. Med hänsyn till målets karaktär ålåg det tingsrätten att överväga om den själv kunde komplettera utredningen.

27. I den andra frågan – identiteten mellan AT och AS – fanns det från början inget som helst stöd för ATs uppgifter. Det var därför även i denna del riktigt av tingsrätten att infordra ytterligare uppgifter från AT. Även efter det att denne hade gett in ytterligare material stod osäkerheten i frågan kvar. Materialet, tillsammans med ZDs inställning, gav emellertid visst stöd för ATs

påståenden. Också i denna fråga hade därför tingsrätten anledning att överväga om den hade möjlighet att själv komplettera utredningen.

28. I det här fallet hade tingsrätten kunnat exempelvis hämta in ytterligare utredning från Skatteverket eller kalla till en förberedande förhandling där ytterligare frågor ställdes till parterna. Det framstår inte som uteslutet att utredningsåtgärder av detta slag hade kunnat bekräfta ATs påståenden. Tingsrätten borde följaktligen ha vidtagit ytterligare åtgärder.

29. Vad särskilt gäller frågan om faderskap är det visserligen möjligt att rätten, om den hade kommit till slutsatsen att AT är barnens far, även hade tvingats konstatera att förutsättningarna i 1 kap. föräldrabalken och 1985 års lag för att anse honom som far (faderskapspresumtion, bekräftelse eller dom) inte var för handen och att han som en följd av detta ändå inte hade talerätt i fråga om vårdnad och umgänge. I den situationen hade det emellertid funnits anledning för rätten att fästa parternas uppmärksamhet på att det är möjligt att få faderskapet fastställt genom bekräftelse (jfr 1 kap. 3 § föräldrabalken).

30. Tingsrätten kan alltså inte anses ha fullgjort den utredningsskyldighet som åvilat den. Detta utgör ett rättegångsfel och kan i detta fall antas ha inverkat på målets utgång (jfr NJA 2001 s. 731 och NJA 2004 s. 561). Felet har inte avhjälpits i hovrätten.

31. I Högsta domstolen har framkommit ytterligare uppgifter, bl.a. att det i folkbokföringsregistret är antecknat att barnens far heter ”AT”. Det är emellertid oklart vilka ställningstaganden som Skatteverket gjorde när denna anteckning tillkom. Det är också oklart om den AT som för talan i målet är identisk med den ”AT” som är antecknad som barnens far. Utredningen ger inte heller något säkert svar på frågan om AT och AS är en och samma person. Den kompletterande utredning som behöver inhämtas i dessa delar bör lämpligen tas in och prövas av tingsrätten.

32. Tingsrättens och hovrättens beslut om avvísning bör mot den angivna bakgrunden undanröjas och målet visas åter till tingsrätten för fortsatt behandling.

Frågan om rättshjälp

33. AT ansökte vid tingsrätten om rättshjälp i angelägenhet rörande vårdnad m.m. Det är visserligen fortfarande inte klart om han har rätt att föra talan i saken. Mot bakgrund av att frågan om talerätt nu på nytt ska tas upp i tingsrätten och då saken gäller vårdnad och umgänge avseende två i Sverige bosatta barn, är det emellertid rimligt att staten bidrar till hans kostnader. Eftersom även övriga förutsättningar för rättshjälp är uppfyllda ska hans ansökan bifallas.

I avgörandet har deltagit: justitieråden Stefan Lindskog, Ann-Christine Lindeblad, Sten Andersson (referent), Stefan Johansson och Petter Asp

Föredragande justitiesekreterare: Annika Rygart Kjellander